

La Història (de nou) a les beceroles? El fenomen sociocultural de *Soldados de Salamina*.

A la memòria de Pascual Señer, oficial de l'Exèrcit Popular i resistent antifeixista a la França ocupada.

1. La Història i el seu mètode crític per acostar-se a la veritat.

En plena Segona Guerra Mundial, entre la vergonyosa derrota de França i el seu pas a la resistència, Marc Bloch va escriure que la Història era encara una ciència que estava a les beceroles. La seva afirmació es basava, en aquella apassionant apologia de l'ofici d'historiador, a considerar que aquesta debilitat epistemològica es devia, en part, al fet que la Història tenia com a principal objecte d'estudi els esdeveniments que eren causa o conseqüència de les actuacions de l'esperit humà. L'aproximació racional al terreny de la realitat del passat, segons l'historiador francès, es trobava en un procés formatiu. Tot i l'autocrítica a què es sotmetia, com és sabut, des de feia més d'una dècada, Marc Bloch i Lucien Febvre, amb la fundació de la revista *Annales*, havien marcat un camí determinant pel que fa als progressos "científics" dels estudis històrics. Prenem una precaució amb la terminologia que fa referència a la ciència, perquè resulta obvi que el conreu de l'estudi de la Història no el regeixen els mecanismes que operen en les ciències de la naturalesa. Tanmateix, tal com subscriu Antoine Prost (vegeu: Antoine Prost, *Doce lecciones sobre la historia*, Frónesis, Càtedra, 2001), això no significa que la matèria de la Història sigui una qüestió d'opinió. Ben al contrari, els historiadors que coneixen el seu ofici s'esforcen per impulsar un mètode crític basat en la comprensió, el rigor i l'experiència.

Després d'aquest breu incís i retornant a la dècada dels anys trenta, no es pot deixar d'esmentar la rellevància intel·lectual de l'obra de la parella fundadora dels *Annales* que, sens dubte, havia contribuït de manera decisiva a situar la Història en el món acadèmic com una disciplina de prestigi. Cal aclarir també que, malgrat el crit d'atenció, Marc Bloch, en el fons, pretenia encaminar els estudis del passat envers la consecució d'un *status* comparable a la ciència. Cosa que no suposava que estigués caient en la ingenuïtat d'un positivisme de poca volada. La seva categoria intel·lectual el feia coneixedor dels canvis experimentats, per aquelles dates que duia a terme les seves reflexions, en el nucli de la

física i de les matemàtiques. Efectivament, les teories quàntiques havien situat la probabilitat per sobre de la certesa i, per tant, no resultava de cap manera impropri referir-se a l'examen del passat com una activitat similar a la ciència, no una ciència exacta sinó una ciència social. Al cap i a la fi, la Història dels homes, atesa la naturalesa humana, conforma un gran escenari governat per les contingències i les incerteses. L'aspiració d'atansar aquest científisme *sui generis* no constituïa una ximpleria, ja que el propòsit no era arribar a la constatació d'unes lleis immutables que regirien les societats, sinó que plantejava un treball marcat pel rigor i l'assentament sobre la base de la persecució contínua d'una veritat incompleta, sempre sotmesa a la crítica i la renovació.

En conseqüència, ja fa anys que pels historiadors responsables el desig d'aconseguir una veritat absoluta no ocupa els seus interessos principals. Tanmateix, això no ha comportat l'abandonament del camí que ens ha d'apropar a la veritat. Així, durant les quatre dècades que van seguir la tràgica mort de l'historiador francès, l'estudi de la Història va assolir un gran nivell de sofisticació pel que fa als mecanismes i tècniques de contrastació de les fonts del passat. A mode d'exemple i generalitzant molt, diríem que les aportacions dels continuadors dels *Annales* a França —amb totes les seves variants—, els avenços experimentats per la història econòmica o la rica heterodòxia dels historiadors marxistes britànics que va fertilitzar la història social, constitueixen unes fites indiscutibles en el camp de la historiografia del segle XX. Durant aquells anys posteriors a la gran conflagració internacional, la història com a disciplina acadèmica, havia adquirit una reputació i una credibilitat entre els circuits intel·lectuals i, a més, gaudia d'una presència rellevant en l'opinió pública.

2. L'encerclament postmodern i la literaturització de la Història.

Amb la breu disquisició anterior, tan sols s'ha pretès mostrar que entre els historiadors seriosos la veritat sempre s'ha considerat com quelcom que es pot perfeccionar i, per tant, sotmesa a una multiplicitat de matisos. Naturalment, aquest treball per la veritat actua a diferents nivells i obté en alguns casos resultats incontestables, tant en el terreny de les ciències físiques com en el de les anomenades ciències socials. Aquest gradualisme constitueix un element indiscutible. Per exemple, a hores d'ara, ningú amb dos dits de seny no pot negar l'existència de la llei de la gravetat, com tampoc —si es treballa

honestament— no es pot negar que Franco fou un dels principals inductors de la Guerra Civil. Tanmateix, al marge de qüestions irrefutables com les esmentades anteriorment, sempre que no es doni un improbable gir copernicà, en les darreres dues dècades el camp de la Història ha experimentat una invasió de l'escepticisme, producte del setge protagonitzat per la diversitat de discursos d'allò que en general es denomina postmodernitat. A grans trets, els corrents postmoderns contra la racionalitat il·lustrada han afectat els estudis històrics en el sentit que posen un especial èmfasi en la crisi del valor de realitat i que, sobretot en la seva versió més vulgar, mantenen una obstinació a mostrar la veritat com a un estadi inefable. Arran d'aquests plantejaments, es sol arribar a la conclusió que la comprensió esdevé un camí inútil i es tendeix a la sublimació dels mots. D'aquesta manera, en els casos més extrems de violència, com és l'Holocaust, qualsevol intent d'explicació i raonament és titllat de possible justificació i, en conseqüència, l'única via que es considera vàlida és l'aproximació moral a categories abstractes com el mal absolut o el poder tractat com un ens indesxifrable. Res completament nou, però que, plantejat des de la radicalitat neoplatònica del postestructuralisme, ha desgastat de manera perillosa la persecució de la científicitat tal com l'entenen els historiadors; és a dir, lligada a la comprensibilitat. Al cap i a la fi, hem assistit a una literaturització de la història. Concretament, això significa que allò que descriu i explica l'historiador seria un text tancat, fruit de la seva capacitat per narrar i la veritat s'hauria d'associar a allò que en el camp de la literatura es coneix com a versemblança. La contrastació de les fonts i els vincles amb els referents de la realitat passarien a un segon pla i el valor realment important seria el do narratiu. Si bé és innegable que l'historiador organitza els materials de la seva recerca en una mena d'estructura creada per ell, en què hi vol plasmar una manera comprensible i creïble de comunicar els resultats obtinguts, també és obvi que les fonts utilitzades sempre estan sotmeses al principi de la contrastació (vegeu: Isabel Burdiel, "Historia y literatura: el zumbido y el murmullo de la cultura", *Debats*, núm.27, 1989). L'investigador seriós sap que ha de posar la imaginació al servei de l'establiment d'un sistema interpretatiu i conceptual. Cosa molt diferent de la creació d'efectes dramàtics que busquin captar l'emotivitat del lector. Tanmateix, la predominança de discursos filosòfics que insisteixen a qüestionar la capacitat d'interpretació del real (vegeu: José Saramago, "La Historia como ficción, la ficción como Historia", *Debats*, núm.27, 1989), ha comportat que la Història

sigui copsada com una disciplina al marge de qualsevol valor de científicitat. Estem davant d'un retorn a un estadi anterior a la Il·lustració. Com es pot suposar, una gran part d'historiadors ha continuat amb la seva comesa aconseguint molts bons resultats i obviant aquestes qüestions. No obstant això, estem assistint a la consolidació de dos fenòmens remarcables. D'una banda, en els àmbits universitaris l'historiador ha anat perdent, per dir-ho d'alguna manera, autoritat intel·lectual en favor del crític literari, del crític d'art, del filòsof i, sobretot, del crític cultural; comptat i debatut, d'aquells que asseguren propugnar una aproximació interdisciplinària als "productes" culturals. No deixa de ser paradoxal que aquest gir culturalista, tot invocant el culte a la hibridació, situï la Història en la part més baixa del rànquing de les humanitats, quan, de fet, en el decurs del segle passat, ha estat la disciplina humanística interdisciplinària per antonomàsia. Tan sols cal pensar en el diàleg constant que ha establert amb l'economia, la sociologia i l'antropologia. De l'altra —i aquest seria també un factor altament determinant— en el món de la comunicació i la publicació ha pres molta empenta la proliferació de moltes publicacions de llibres que advoquen per una Història narrativa en el sentit més literal de la paraula. Aquest fenomen també s'ha fet visible de manera notòria amb l'aparició i reforçament en l'àmbit editorial, tant el català com l'espanyol, de revistes que, sota la bandera de la voluntat per divulgar la Història, dediquen bona part de les seves pàgines a mostrar les èpoques pretèrites com si fossin un gran dipòsit ple d'anècdotes i curiositats. Això significa que estem assistint a un despullament de qualsevol aparell crític que pugui —suposadament— complicar la vida al lector de llibres que tractin temes d'altres temps, sobretot si té alguna ressonància que el vinculi amb el marxisme. Com assenyala E.J. Hobsbawn (Vegeu: E.J. Hobsbawn, *Años interesantes. Una vida en el siglo XX*, Crítica, 2003), en la seva recent autobiografia, a la fi del segle XX tot sembla apuntar que el mode analític és abandonat en favor del descriptiu.

Segurament, en un moment com l'actual, que es caracteritza per la manca de perspectives —si no són en forma d'un futur que no sigui res més que el present que coneixem— i que es distingeix per aquest esperit commemoratiu i la mirada nostàlgica del passat, es llegeixen més llibres d'Història que mai. La gran quantitat de títols publicats semblaria confirmar-ho. Nogensmenys, el més significatiu és que, al costat d'aquest hipotètic augment del nombre de lectors, s'ha produït un moviment de recessió respecte a la difusió de treballs en què hi preval el rigor "científic" i les mirades realment crítiques del

passat. Els esdeveniments històrics es perceben des d'una posició posthistòrica, teòricament allunyada d'implicacions polítiques en el present. És a dir, el passat només tindria interès per ell mateix i de cap manera es projectaria envers l'actualitat i, per consegüent, la seva utilitat per entendre el món dels nostres dies seria molt escassa. Tot plegat significaria que els temps en què vivim ja no formarien part de la Història, sinó que caldria copsar-los com una etapa pòstuma o un final feliç, que destacaria per l'abraçada (més aviat impúdica) del lliure mercat capitalista amb la democràcia liberal. En conseqüència, aquest horitzó, determinat per l'hegemonia cultural dels valors impulsats pel capitalisme d'última generació, es distingiria per la convergència en el seu si de tres elements que definirien el paisatge cultural. Si els imaginéssim disposats en un quadre, observariem un fons que, a causa de la seva llunyania, es manifesta com poc perceptible i comprensible i on s'hi situaria el passat (la Història). Aquesta distància seria insalvable per a qualsevol empresa que es proposés una hipotètica reconstrucció fidedigne a fi d'arribar a un cert nivell de veritat. Per tant, seria un terreny idoni per a la llegenda, la recreació literària, o un pou sense fons al qual el filòsof podria recórrer per tal d'exemplificar les seves abstraccions. Com a contraposició a aquesta línia difusa de fons, a la part inferior del quadre hi trobaríem tots aquells signes d'inadaptació a les convencions marcades per la recepta que combina màgicament democràcia liberal i mercat. En definitiva, seria un lloc on hi podrien convergir des d'aturats a països sencers condicionats per la violència, el fanatisme religiós, l'exclusió, el subdesenvolupament econòmic i la pobresa. Seria una espècie de gran receptacle on anirien a parar tots aquests residus, que estarien tant fora de la Història, com de la Posthistòria. En concret, aquest darrer estadi temporal, que seria l'actual, es situaria en el centre del quadre. Des d'una mena d'atalaia-fortalesa, que allotjaria els suposats principis immutables de la democràcia de mercat atlàntica, els triomfadors posthistòrics observarien, amb suficiència i al marge de qualsevol connotació política, la resta del quadre.

3. *Soldados de Salamina* en el paisatge posthistòric.

Aquesta descripció que evocava un quadre imaginari es correspondria amb el *zeitgeist* que distingeix l'època actual i, per tant, ens permet establir unes coordenades per moure'ns en el context en què creiem que cal situar el fenomen sociocultural que ha despertat la novel·la *Soldados de Salamina*, de Javier Cercas, des de la seva publicació fa

dos anys. Sense l'existència d'aquest horitzó seria inexplicable l'èxit social d'una novel·la que té com a rerefons la Guerra Civil. Normalment, entre una part considerable de la crítica literària actual, el que compta en una obra és el grau en què s'ha acostat a la "veritat literària". Atès tot el que s'ha escrit durant aquests darrers dos anys al voltant de *Soldados de Salamina*, sembla ser que la "veritat literària" que conté l'escriptura de Javier Cercas és indubtable. Es tractaria d'una veritat que es deuria, entre altres, especialment a les virtuts formals de l'obra. Concretament, aquestes qualitats possibilitarien que allò que se'ns explica en la novel·la assoleixi, a ulls del lector-crític, una absoluta versemblança. Per tant, la veritat dependria de l'habilitat de l'escriptor per emprar estratègies literàries que oferissin efectes de veracitat. Tota aquesta anàlisi podria ser suficient si es restringís de manera concisa a allò que afecta els valors formals de l'obra. Tanmateix, el gran ressò mediàtic de *Soldados de Salamina* no s'explica només perquè suposadament l'escriptor Javier Cercas hagi aconseguit la més provada convicció literària. Per aquest motiu, és necessari remarcar que el "relat real" —així és com Javier Cercas qualifica la seva obra— s'inscriu en aquest temps posthistòric a què ens hem referit. En efecte, l'obra, malgrat que alguns insisteixen a veure-la com un text tancat en ell mateix, sorgeix d'un espai i temps determinats i, el que és més rellevant, ha tingut una repercussió remarcable sobre la societat, sobretot pel que fa a la percepció de la Guerra Civil i, de retruc, del Franquisme.

La nostra intenció no és analitzar ni valorar si l'autor, Javier Cercas, escriu o no una prosa de "todo a cien" (vegeu: Gregorio Morán, "Soldadito de Plomo en Salamina", *La Vanguardia*, 29/3/03) perquè es tracta d'un escriptor de pocs recursos o perquè és una forma d'escriptura que el mateix autor, conscientment, atribueix al Cercas-narrador i, d'aquesta manera, informa indirectament el lector sobre alguns dels trets distintius de la personalitat del protagonista-narrador de la novel·la. És obvi que aquestes interioritats formals de l'obra no són banals, però, com hem assenyalat, el nostre interès rau a mostrar com aquesta novel·la és indestruïble d'aquest horitzó cultural mediatitzat per aquesta mistificació postmoderna que és la Posthistòria.

En el decurs de la novel·la —escrita com *un work in progress*— hi planeja el fantasma d'una impossibilitat. En concret, es fa visible una reflexió sobre les dificultats que comporta l'escriptura (vegeu: Jordi Ibáñez Fanés, "Ire ad plures. Soldados de Salamina" *El Viejo Topo*, març 2003). Però, ahora, aquests contratemps semblen agreujar-se a causa que

l'objecte sobre el qual pretén construir el seu relat el Cercas-narrador és un esdeveniment controvertit del passat ocorregut durant la Guerra Civil. En el fons, el protagonista assegura que el seu propòsit és realitzar una investigació —entre periodística i històrica— a l'entorn d'un aspecte marginal de la Guerra Civil com fou l'afusellament frustrat de Rafael Sánchez Mazas en el santuari del Collell a finals de gener de 1939, per tal d'atènyer la revelació d'aspectes cabdals i essencials per entendre el conflicte. De fet, aquesta estratègia —amb similituds amb els mètodes de la microhistòrica— vol anar més enllà en centrar la seva atenció en l'interior de la mirada compassiva que el milicià dirigeix sobre Sánchez Mazas quan, després d'una fuga desesperada, el descobreix amagat i mort de por enmig de la vegetació del bosc. En aquesta peripècia afigura que el soldat republicà, segons el que va explicar *a posteriori* el jerarca falangista, l'hauria lliurat d'una mort segura en no delatar-lo. La resta de la petita història es desenrotlla arran de la trobada accidental en el bosc de Sánchez Mazas amb tres desertors del bàndol republicà que eren de la comarca i l'ajuda que va rebre el primer per part d'uns pagesos. Per al Cercas-narrador —i naturalment també per al Cercas-autor— aquell seguit d'encontres fortuïts esdevenen útils per mostrar, a títol d'exemple, que, fins i tot, en els moments més cruents d'una contesa civil poden aparèixer els valors humans més nobles com l'amistat, la compassió, la solidaritat i el perdó. Com a agraïment als seus salvadors, Sánchez Mazas els va prometre que escriuria un llibre, amb el títol de *Soldados de Salamina*, que immortalitzaria aquells dies de patiment en les muntanyes que encerclen la comarca del Pla de l'Estany. En no complir la seva promesa el cofundador de la Falange, el Cercas-narrador s'entesta a escriure aquest llibre que ha de rescatar de l'oblit aquells actors secundaris de la Història i, a més, insisteix en la seva creença que l'estudi d'aquells esdeveniments marginals ha d'aportar alguna cosa fonamental per entendre la conflagració bèl·lica.

Norman Mailer, un escriptor que sap de què parla quan es refereix a la construcció de relats reals o novel·les de no ficció, assenyala que: *escriure la història íntima d'un esdeveniment en què es fa recaure el protagonisme sobre una figura no central en tal esdeveniment, comporta d'immediat el sorgiment d'interrogants al voltant de la competència de l'historiador. O, certament, de la honestat de les seves motivacions. Potser, la figura elegida resultarà més convenient als seus interessos que crucial per a la història. [...]* (Vegeu: Norman Mailer, *The armies of the Night*, 1968; traducció espanyola

per Anagrama, 1995). Certament, el narrador (que seria diferent de l'escriptor real, però que, sens dubte, en tractar-se d'un "relat real" alguna cosa hi deu tenir a veure) Javier Cercas es proposa, a partir d'un esdeveniment no central, arribar a les intimitats més profundes de la Guerra Civil. Si es té en compte aquest objectiu, resulta indubtable que el relat té un desenllaç pròxim al fracàs. En principi, això no ens hauria de preocupar gaire —és possible que tampoc a l'autor—, ja que els fets històrics factuais són posats al servei de l'elaboració d'un relat en què —com ja hem assenyalat— sobresurt la reflexió sobre les problemàtiques associades a l'activitat creadora de l'escriptor. Com és sabut, la novel·la és un gènere que es caracteritza per la vampirització de la resta de gèneres literaris i, en especial, també de totes aquelles formes narratives que es consideren no ficcionals com podria ser el cas de la Història. Tanmateix, les dades històriques que nodreixen el relat de Javier Cercas són delicades o, almenys, ho són a causa de la manera que són processades en el decurs del text. Només, cal fixar-se en les ambigüitats que poblen la novel·la. Qui són els herois? Sánchez Mazas, els amics del bosc o Miralles? En les parts primera i segona de la novel·la, mentre es planteja, entre altres, un seguit de qüestions sobre la conveniència de valorar literàriament, en una operació de justícia històrica, els escriptors falangistes, es fa palès un rerefons en què es distingeix una humanització del cofundador de la Falange. És a dir, tot i les responsabilitats indubtables en la confecció d'un programa d'odi cap a la democràcia i els moviments emancipadors de l'esquerra, un dels legitimadors ideològics del sollevament militar també tindria el dret a mostrar el seu rostre més humà. En aquest sentit, el calvari del Collell i l'amistat que estableix amb els soldats evadits acosten Sánchez Mazas a la categoria d'heroi. Després, perdrà aquesta condició en el capítol final en benefici de Miralles, heroi estereotipat de la llibertat i la democràcia. Per què es donen tots aquests jocs ambivalents? (Vegeu: Eva Antón, "Soldados de Salamina. Guerra y sexismo: otro ejemplo narrativo de la reacción patriarcal", www.nodo50.org/mujeresred/cultura/)

Sens dubte, les ambivalències i els jocs al voltant de la percepció del lector són presents en molts nivells i fases de la novel·la. Des de la confusió que es pot arribar a crear entre personatges reals i ficticis fins a una visió del falangisme que oscil·la entre el romanticisme aristocratitzant i la crítica acarnissada, passant pel masclisme que caracteritza i domina la relació del Cercas-narrador amb la seva xicota, la Conchi. Pel que fa aquest

darrer aspecte, segurament, constitueix una desproporció atribuir a l'autor, com es fa des d'algunes perspectives crítiques de gènere, el masclisme que exhibeix el Cercas-narrador que parla en primera persona (Eva Antón, *op. cit.*). Tanmateix, tot i acceptar que estem al davant d'estratègies ficcionals aplicades a un text a fi que aconseguixi un grau convincent d'aparença de realitat, *Soldados de Salamina* no pot ser rebuda com a una obra d'art autònoma estrictament. Al cap i a la fi, el gran ressò aconseguit es deu a la manera com utilitza el material històric i la interpretació que se'n projecta de la Guerra Civil. Raymond Williams (vegeu: citat per Isabel Burdiel, *op. cit.*) advertia sobre la importància de tenir en compte en una obra de creació literària el què es diu, el com es diu i des d'on es diu. Cap creació artística es pot analitzar al marge del context en què s'ha produït. Per tant, cal fer una doble lectura d'allò que l'autor de la novel·la s'esforça a assenyalar. En concret, ens referim a la seva insistència a puntualitzar que ha confegit un relat real cosit a la realitat. Una afirmació que considerem parcial i que s'hauria de complementar. En aquest sentit, afegiríem que la seva costura no s'aproxima tant a la realitat històrica com si que ho fa a la realitat dels temps en què vivim, governada per aquests cants de cigne posthistòrics que han proclamat que l'escriptura de la Història és una forma més de narrativa ficcional. D'aquí prové el seu gran èxit, en el sentit que la novel·la ha estat llegida per una immensa part del públic lector com si es tractés d'un llibre d'Història i, per això, creiem pertinent remarcar l'ús controvertit que fa l'autor de les fonts històriques sobre les quals basteix la seva novel·la. A primera vista —tot i els elogis rebuts per la crítica, potser derivats, en part, de la qüestió que volem exposar— el que percebem és que el llibre de Javier Cercas ha contribuït a consolidar unes pautes socials a l'hora d'interpretar la Guerra Civil i el Franquisme que s'aproximen a allò que, en altres països que han patit l'opressió del feixisme, s'anomena revisionisme. Possiblement, sense que l'autor ni tan sols s'ho hagi proposat.

4. Memòria antifeixista, mites revisionistes i referencialitat històrica.

El revisionisme és un símptoma de la lògica cultural que impera en les societats que es defineixen com a posthistòriques. En la pràctica, el revisionisme històric és un fenomen gairebé inexistent en la historiografia que s'ha aproximat a la Guerra Civil i el Franquisme (Vegeu: Josep M. Lloró, "Ficció per a la liquidació", ressenya del llibre *Soldados de*

Salamina, *L'Avenç*, gener, 2002) a l'Estat espanyol. En altres països, amb un passat tant o més agitat que el nostre, com és Alemanya (vegeu: Sergio Bologna, *Nazismo y clase obrera (1933-1993)*, Akal, 1999), des de la dècada dels vuitanta el revisionisme en el camp de la Història recent gaudeix d'una gran visibilitat social. Normalment els seus ideòlegs no solen ser neonazis, sinó historiadors que diuen pertànyer a una tradició liberal-democràta o socialdemòcrata. El seu principal tret distintiu és que asseguren situar-se en una posició centrada en relació amb l'extrema dreta per una banda i dels posicionaments defensats des de l'esquerra comunista de l'altra, que sol ser qualificada de totalitària. En aquesta maniobra intel·lectual la conseqüència més identificable ha estat la desvirtualització de la memòria històrica del nacionalsocialisme que s'havia erigit durant la lluita antifeixista. A l'Estat espanyol, aquesta operació historiogràfica enfocada a la relativització de la legitimitat històrica de la memòria antifranquista —excepte casos aïllats— no s'ha produït des dels departaments universitaris d'Història contemporània, entre altres coses perquè els efectes del revisionisme històric es van anar filtrant en el si de la societat des de les altes esferes polítiques del tardofranquisme i, també, perquè fou una de les cartes de presentació de la classe política que va encapçalar el procés conegut com la Transició a la democràcia. Per contra, la feina exemplar dels historiadors d'aquestes darreres dècades ha estat combatre amb el rigor i la crítica la mitologia de la Guerra Civil i de la pròpia dictadura propagada pel Franquisme amb un èxit notable. No ha estat fàcil, i tot just ara es comencen a fer palesos públicament els fruits d'aquest treball decantat cap a la comprensió del passat immediat, especialment a Catalunya.

Tanmateix, malgrat la tasca lloable dels especialistes en la Història, el rastre del discurs oficial tardofranquista que, en nom de la reconciliació, equiparava els dos bàndols enfrontats pel que fa a les responsabilitats del conflicte gaudeix encara avui d'una enorme força en l'àmbit social. Sens dubte, va capitalitzar la visió del passat en el procés de la Transició a la democràcia (Vegeu: Paloma Aguilar Fernández, *Memoria y olvido de la Guerra Civil española*, 1996). Una mostra ben eloqüent és el predicament de què va gaudir el tòpic del “todos tuvimos la culpa” en els anys revolts de la derogació del Franquisme. Ateses les amenaces reals que hi havia sobre l'estabilització de la democràcia, es pot entendre, fins a un cert punt, que fos així en aquell moment. El que resulta més difícil d'acceptar és la pervivència dels residus de la propaganda consensuadora del règim

franquista transmutats a l'atalaia-fortalesa posthistòrica —de què parlàvem amb anterioritat— en forma d'un relativisme en aparença allunyat de la política. Per tant, no resulta arriscat afirmar que ha estat fàcil l'adaptació del revisionisme espanyol *avant la lettre* en el regne de finals de segle del pensament dèbil i de la mercantilització del passat. En aquest sentit, estem enfront d'una interpretació *light* del passat que es presenta oberta, neutral i conciliadora, quan en el fons el que comporta, a més de camuflar una falsificació de la Història, és un soscavament de la consciència sobre la qual s'edifica l'esperit democràtic del país. Allò que resulta més sorprenent és que, tot i la solvència demostrada per multitud de treballs de caire històric sobre la Guerra Civil i el franquisme, continuï persistint la versió del franquisme sociològic, per bé que ara amb dosis de suposada sofisticació proporcionada per un conreu de la nostàlgia cursi i l'emfasització d'un sentimentalisme destinat a promoure una lluita contra l'amnèsia, però que, en realitat, desperta una mirada més emotiva que analítica del passat. Un exemple ben explícit d'aquesta tendència cultural el trobaríem en la sèrie televisiva *Cuéntame que me pasó*. Enfront d'un panorama cultural d'aquestes característiques, en què predomina aquesta apropiació “dèbil” del passat en nom de la consecució d'una justícia equidistant, sobretot en capítols violents com van ser la guerra, la revolució i la contrarevolució entre 1936-1939 (o 1976), la Història —responent-nos la pregunta que encapçala el títol de l'article— si que continua estant a les beceroles. Si volem precisar la resposta, no es pot deixar de dir que aquest estat de relativa precarietat no és a causa de la manca d'avenços en el camp investigador, tant pel que fa als mètodes emprats com als resultats obtinguts, sinó a les dificultats per traslladar uns progressos incontestables més enllà dels cercles acadèmics i d'un públic especialitzat. És a dir, per bé que cada dia són més els treballs de recerca que aporten un coneixement més precís d'aquell període, en canvi continua essent molt complicat desbancar en el marc de l'esfera pública la versió “oficial” construïda pels sectors reformistes del règim dictatorial i els seus epígons. A més, no es pot deixar de banda que els guardians del suposat *juste milieu* s'han reforçat en aquests darrers anys de govern central presidit per la dreta espanyolista amb aires modernitzadors, últimament, això si, procedents de l'Atlàntic. Alhora, també cal tenir present que l'estreta vigilància s'ha incrementat, en primer lloc, per la potència “científica” de la historiografia recent sobre la guerra i la dictadura que ha estat causa i conseqüència d'una segona qüestió crucial:

l'explosió d'una demanda de memòria sense precedents per part de la societat de l'Estat espanyol que coincideix, evidentment, amb un fenomen més general d'aquesta fi de segle en el món occidental.

Aquest control de la transmissió del passat recent de què parlàvem és obvi que, ara per ara, no s'executa mitjançant una censura barroera. Tanmateix, les apel·lacions a la recuperació de la memòria històrica, a la lluita contra l'oblit han creat un camp propici per al desenvolupament d'un seguit de llocs comuns, políticament molt correctes des del punt de vista del pensament *main stream* que domina el panorama cultural de l'Estat. En certa manera ha esdevingut gairebé obligat en molts cenacles culturals i comunicacionals parlar d'aquests temes. En principi, aquest fenomen pot semblar molt positiu en un país en què l'herència del franquisme va deixar moltes llacunes en la memòria col·lectiva, sobretot en referència a la repressió portada a terme pel règim totalitari. Tanmateix, —sempre pel que fa al context social en general— el que ha acabat predominant, fruit de la mirada posthistòrica i postheroica que preval en aquesta societat rica i autocomplaent, és un tractament del passat que oscil·la entre un interès morbós pels successos més truculents d'aquell període i el cant de les gestes dels resistents antifeixistes des d'un punt de vista gairebé llegendari. És a dir, com si aquells homes i dones s'haguessin mogut per un impuls aventurer per sobre de tot, que avui en dia ja no tindria raó de ser en un món en què qualsevol intent emancipador és qualificat de simulacre o d'anacronisme. Sens dubte, aquestes visions de la Història poden augmentar els índexs del que actualment s'anomena consumidors culturals, però, realment, potencien una comprensió dels temps passats? Amb aquesta insistència a calibrar l'escabrositat de la violència de la guerra i la repressió, pot succeir que s'acabin desviant els interessos historiogràfics cap a temes espectaculars i obviant les categories històriques veritablement explicatives com podrien ser les relacions de classe o els orígens del feixisme. L'especialista en el nazisme, Tim Mason (vegeu: Tim Mason, "Què se n'ha fet del feixisme?", *Afers*, núm. 25, 1996), afirmava que la fixació en el racisme nazi, si bé atiaava la passió per conèixer el passat, alhora obstaculitzava el distanciament crític tan necessari per atansar la clarividència del passat. No està, en part, passant una cosa similar amb la visió que ha esdevingut hegemònica en l'àgora pública pel que fa a aquests darrers setanta anys d'història comuna dels diferents pobles de l'Estat espanyol?

A la pàgina 69 de la novel·la *Soldados de Salamina*, el Cercas-narrador, que diu estar preparant el llibre sobre Sánchez Mazas, assegura que s'ha llegit, al marge de molta bibliografia sobre l'escriptor falangista, una gran quantitat de publicacions centrades en la Falange, el feixisme, la guerra civil i la naturalesa equívoca i canviant del règim franquista. Per tant, en les pàgines que segueixen aquella afirmació, el lector pot sentir-se esperançat en què trobarà reflectit tot l'esforç intel·lectual del narrador. Malauradament això no passa. És cert que no és un llibre d'Història. Tanmateix, es presenta com una mena de novel·la no ficcional i si es té en compte la capacitat de metamorfosi del gènere novel·lístic seria perfectament lícit que el text irradiés una impressió d'estudi històric analític que ha incorporat en el seu discurs els darrers coneixements "científics" sobre el conflicte bèl·lic i la llarga tirania. En canvi, en el decurs de l'obra —no passa el mateix en el film de David Trueba en què l'ús de les imatges documentals de l'època impossibiliten qualsevol visió benevolent de l'aparell polític de la dictadura— acaba surant, tot i les ambivalències del narrador, la típica visió idealitzada del falangisme primigeni, el qual hauria vist com el seu programa revolucionari era engolit pel pragmatisme conservador del franquisme. Actualment, després dels avenços que s'han donat en el camp de la recerca històrica, es pot continuar donant una imatge tan allunyada de la realitat dels *camisas viejas*, encara que sigui dins d'un text literari que s'erigeix com a vindicador de la memòria històrica? No és que creiem que l'autor simpatitzi amb els paladins de la *revolución pendiente*. Resulta evident al llarg de la novel·la el seu compromís sincerament democràtic. El que ocorre és que l'autor a l'hora de construir el relat és presoner del *zeitgeist* posthistòric que hem esmentat i es deixa endur per un univers de jocs ambivalents que confeccionen una trama de caire postmodern en què vol introduir el lector. Tot plegat confereix un ús teòricament imparcial dels referents històrics al servei de la construcció d'una estructura complexa narrativament parlant, malgrat que tingui un aire de senzillesa. Veritablement, és una llàstima que una exhibició tan elevada de talent creatiu tingui unes conseqüències, després de llegir el text, tan poc estimulants. En el calidoscopi postmodern no hi ha declaracions categòriques i, per això, no és estrany que una de les conclusions més esteses popularment de la lectura de la novel·la sigui que ni un bàndol era tan bo (el republicà) ni l'altre (el nacional) era tan dolent. Altra vegada, ens trobem al davant de la hipotètica *reconciliación nacional* que no era res més que una maniobra per segellar amb l'oblit la Guerra Civil.

Soldados de Salamina no suposa l'oblit. Al contrari ha obert un gran interès per aquell passat, però ho ha fet contribuint a una distorsió de la comprensió històrica en prioritzar la llimadura de les aspors del passat per sobre de la visualització de les zones de conflicte. Aquest fenomen és molt visible en la manera que enfoca la peça que el Cercas-narrador considera essencial per tancar el *puzzle* novel·lístic que no és una altra que la memòria antifeixista encarnada en el personatge d'Antonio Miralles. Finalment, sembla ser, que seria aquest personatge uns dels veritables soldats de Salamina que ens haurien salvat de la barbàrie i que haurien fet possible la conservació de la civilització.

En efecte, Antoni (o Antonio) Miralles, combatent republicà, exiliat a França per sempre més, esdevé, a les mans de Cercas, el paradigma de la memòria dels vençuts. El principal problema rau en el fet que aquesta memòria, com assenyala J.M. Lloró (*op. cit.*) suposa una liquidació, una invitació a una nostàlgia paralitzant i al desencant. Al mateix temps, afirmariem que també constitueix una petrificació idealitzada d'aquella memòria. Amb ús abusiu de recursos propis de l'èpica romàntica i del drama sentimental i una recreació excessiva de l'ètica del *loser* —que coincideix també clarament amb l'estat d'ànim del Cercas-narrador—, el resistent antifeixista és situat en un paisatge que remet a un passat absolut, totalment allunyat del present. Un paratge que, malgrat les bones intencions, tindria molt poc a veure amb la diversitat i complexitat que van associades a la lluita contra el feixisme i el franquisme. Els herois i les seves gestes ja no encaixarien en la nostra època perquè les motivacions de les seves conductes haurien desaparegut. Recordem que el passat s'observa des de l'atalaia de la Posthistòria. No estaria de més que els lectors de *Soldados de Salamina*, si persisteixen en el seu interès per la resistència antifranquista, s'acostessin al llibre *El soldat de Pandora* (Proa, 1997), de l'historiador Ricard Vinyes. Un model magnífic d'Història narrativa, que no deixa de banda l'anàlisi, tot i la gran emoció que traspuen les seves pàgines. En canvi, en el cas de *Soldados de Salamina*, l'eficàcia literària que aconsegueix Cercas amb aquest esquematisme emocional comporta, per contra, una deshistorització de l'antifeixisme i l'enaltiment grandiloqüent d'un seguit de valors, tan característics de la Posthistòria o fi de la Història, com la llibertat i la democràcia que, com és sabut, poden ser assumits per tot l'espectre polític, fins i tot per aquells que no hi creuen. Tan sols cal recordar els mètodes que empren aquells que pretenen exportar dosis de llibertat duradora a països tercers.

L'historiador francès, Antoine Prost, (*op. cit.*) remarca que la Història es construeix contra la memòria perquè es basa en el bastiment d'una estructura fonamentada en fets i dades contrastables a fi d'arribar a establir un sentit al passat i la seva comprensió. La memòria, per tant, seria una cosa molt més vague i sotmesa a les inclemències del pas del temps que l'atorgarien un estat de permanent fragilitat. En aquest sentit, a través d'aquesta inconsistència s'hi esmunyirien les concepcions llegendàries i mitològiques dels temps pretèrits. Des d'aquesta perspectiva, el problema primordial de *Soldados de Salamina* és que es presenta com una obra que pretén una reparació de la memòria històrica. Aquesta operació només és possible des de la Història o des d'aquell procés d'escriptura ficcional en què les emocions ocupen un lloc complementari al costat dels continguts històrics tractats sobre els quals s'edifica el relat. Aquesta afirmació no significa que proposem un relat literari exempt de sentiments. La clau de la qüestió resideix en quin grau el sentimentalisme enfosqueix i simplifica l'aprenentatge històric que es pot extreure de la lectura. Per tant, *Soldados de Salamina*, tot i els seus mèrits narratius, resulta ser una ocasió perduda per promoure una visió més acurada del passat recent d'aquest país, ja que el relat, que es presenta com no ficcional, esdevé paradoxalment una agressió a la Història. Amb el potencial creador de la literatura i l'excel·lent base empírica que conformen les nombroses recerques històriques sobre el període i de les quals podia partir la novel·la, és una pena que aquest "relat real" no hagi contribuït en el treball per allò que Paul Ricoeur anomena una memòria justa; en el nostre cas de la Guerra Civil i el Franquisme. Resulta dolorós veure com una obra literària —d'enorme potencial— i sense pretendre-ho, ha col·locat els progressos investigadors de la Història, en relació amb el terreny de la comunicabilitat social, a les beceroles. Cosa que ha suposat l'extensió en el medi social d'una visió encotillada del passat recent, presonera de l'entendiment, l'entreteniment i l'admiració per les proeses d'uns herois literaturitzats i despolititzats.

Jordi Font i Agulló

Historiador

